

Oponentský posudek doktorské disertační práce Josefa Šimandla

Dnešní stav skloňování substantiv takzvaných typů kámen a břímě

Zdenka Rusínová

Práce Josefa Šimandla je z rodu těch, které se považují za materiálové, zároveň však vytvářejí na této respektované základně další hodnoty, jako jsou zobecnitelné zásady a metody pro současnou lingvistiku. V předložené disertaci jde v podstatě o mikrolingvistické téma, které, jak víme, v sobě může obsahovat řadu makrolingvistických vyústění. Kolísání tvarů je snad nejcharakterističtějším rysem české morfologie substantiv. Jisté jeho společné znaky nacházíme ve dvou skupinách, jednu tvoří maskulina s neutry, druhou feminina. Podrobný rozbor situace tzv. n-kmenů (pracovní název autora, který se nekryje s historickou klasifikací, jde o substantiva na -en a -eno, snad tedy *en*-kmenů?) ústí skutečně v řadu širších pohledů a konstatování.

Doktorand čerpal materiál především z korpusu SYN 2000 a SYNod2000. Roli doplňkové excerpce sehrály zdroje označené v práci jako internet a *internet lišící se od sebe časově. Způsoby vyhodnocování tohoto materiálu jsou složitější než u materiálu korpusového, ale i toto úskalí doktorand kvalifikovaně zvládl. (Při četbě jsem si nebyla vždy jistá souměřitelností kritérií pro využití či nepoužití internetového materiálu, jednotlivé postupy však byly věrohodně zdůvodněny.) U internetových dat je třeba brát v potaz častou zjevnou nedbalost a formulační pohodlnost uživatelů sítě, což je dáno její klamavou neoficiálností, zároveň však lze mluvit i o větší spontánnosti a širokém okruhu autorů i jejich zájmů. Historické materiálové poznatky byly čerpány z diachronního korpusu (DIAKORP) a z elektronické excerpce dalšího diachronního materiálu, např. z Bible kralické. Další použité korpusy a subkorpusy, především mluveného jazyka, se podle autorova hodnocení ukázaly s ohledem na specifický soubor tzv. n-kmenů jako chudé.

Ve vstupní části disertace jsou uvedeny slovníkové příručky a gramatiky, které vzal autor v úvahu pro komentář o dosavadním zpracování tématu. Autorova teze o tom, že lidé nesklonují podle vzorů, tudíž ani nepřecházejí od jednoho vzoru k druhému, je výstižná, ostatně vzory jsou konstrukty toho, jak uživatelé jazyka prožívají a normují své tvarové volby podle širšího (i slovtvorného!) zakončení slova a koncovek, které mají ve své jazykové kompetenci. Protože u n-kmenů o slovtvornou příponu nejde, pevnější opora pro

sjednocení koncovek chybí. Domníváme se, že nelze vyčítat mluvnicím a slovníkům různě formulované charakteristiky kolísání koncovek, konstatování stavu v nich je však plně na místě. Počty tvarů žijících v úzu nebyly jejich autorům k dispozici a k modelaci jazyka jako metodická nezbytnost ani nepatřily. Navíc nelze podle současného povědomí a výsledků v korpusu hodnotit povědomí autorů popisů většinou o půl století starších.

Práce poskytuje zevrubný obraz o výskytu a doloženosti n-kmenových maskulin a neuter ve všech zmíněných zdrojích. Jsme svědky toho, jak může korpusová informace vyloučit nebo regulovat údaje z internetu, ale i procesu opačného. Jde např. o údaje, které jsou dány vysokou frekvencí tvarů z jediného korpusového zdroje nebo ze zdrojů podobné povahy, nebo pocházejí z metajazyka. Řadu dokladů autor eliminuje pro jejich zmatečnost či statistickou bezcennost. Popis výskytu tvarů u jednotlivých pádů je následován specifickými jevy lexému, což je třeba považovat za cenné doplňky ovlivňující a vysvětlující ve výskytu mnohá fakta. Ukazuje se, že přílišná unifikace postupu by byla k řadě jevů necitlivá.

Poznámka. K Reynkovu dokladu *ročl se na hřebené jak zlaté lodičky v pění* je třeba dodat, že tvar mohl být ovlivněn potřebou rýmu, a to - zpětně, hledal se rým k tvaru *pění*, případně mohlo jít i o vliv nářeční podoby *hřebeň*.

V mnoha případech lze považovat za prokázané, že volba koncovky závisí na konkrétním významu lexému (např. *pramen* aj.). Připomeňme možnost ovlivnění volby koncovky i významovým rozdílem mezi hromadným látkovým substantivem (*nechat na semeno* či *semeno řepky se letos prodává za...*) a týmž substantivem ve významu názvu jednotliviny (sg. *semeno*, pl. *semena*). Materiál svědčí o odlišnosti mezi vlastnostmi základů a vlastnostmi derivátů i kompozit. Za uvážení by stálo porovnat ještě situaci u složenin vnitřních a vnějších (např. rozdíly mezi *polokmen* x *rodokmen*). Autor připomíná ovlivnění forem nejen významovými rozdíly, ale i užitím ve frazémech a stylovou charakteristikou lexému. Takový systémový pohled na sledovanou problematiku je jistě adekvátní a výstižný, za součást takové komplexnosti navrhuje i další možná hlediska, jako je např. větná role substantiva - týká se genitivu a lokálu-, dále první, nebo n-té užití tvaru v textu, a jistě by se vyjevila i další.

Pro klasifikaci kolísání tvrdých a měkkých tvarů v Gsg, Dsg a Lsg n-kmenových substantiv si vytvořil autor pětistupňovou škálu, z níž pak vychází doporučený způsob popisu pro slovníky a příručky. Jde o výsledek kvantitativních poměrů v uvedených zdrojích materiálu. Vzhledem k nevyrovnaným počtům různých pádových tvarů (např. nedostatek dativních

forem) a vzhledem k různé povaze výskytů co do jejich materiálových zdrojů je jeho kritická reflexe přesné statistiky plně na místě.

Poznatky shrnuté v souborných poznámkách vypovídají o problémech rozpoznávání tvarů v korpusu, především vokativu, ale i Lpl. Nezanedbání plurálových forem umožňuje i při své vysoké prediktabilitě získat ověřený celkový obraz deklinace n-kmenů. Část věnovaná tautolexémickým obrátům přinesla nejen pojmové zpřesnění, ale potvrzuje se v ní většinová existence předpokládaných měkkých tvarů.

Čítanka dokladů tvoří jako v každé materiálové práci zajímavou kapitolu, tady je to především lokací dokladů. I v této části našel autor příležitost pro kvalifikovanou opozici některým názorům a pro kritiku manažeru Bonito.

Popis tvaroslovného chování n-kmenů je tedy spíše modelováním jejich situace s respektem k povaze zdrojů dat a s maximální citlivostí k problematice a ke všem dostupným souvislostem. Model koriguje dosavadní nejednotný a nedostatečný pohled na kolísání tzv. n-kmenů mezi tvrdými a měkkými typy maskulin a neuter, vyvrací tím názor o téměř ukončené unifikaci koncovek a o vývoji historických n-kmenů a také potvrzuje starou tezi o úloze frekvence tvarů pro zachování tzv. výjimek.

Z hlediska relevance dat o jazykovém úzu uvádí autor na správnou míru tzv. reprezenativnost korpusů, vidí je jako soubor odhadů, u nichž je třeba zjištěné nedostatky minimalizovat.

V jakkoli živých a aktuálních korpusech vidí fakt, že tak jako kodifikace i ony za skutečným územ pokulhávají. Výsledný model pak je tvořen informovanou intuicí lingvisty. Jako poučený uživatel elektronických zdrojů dat a informací poskytuje autor v práci nejen kritiku jejich nedostatků, ale i návrhy na jejich odstranění (pro Word Sketch, Bonito, Morfeo i pro techniku zpracování korpusů SYN aj.). Každá práce používající dostupné elektronické zdroje vede ke zpětné vazbě a k možnosti využití podnětů z praxe k jejich zdokonalení. Autor dal těchto podnětů řadu, a to jak pro korpusy, tak pro pomocné nástroje, i pro učitele, kteří vedou studenty k jejich využívání.

Hledání místa lingvisty v éře korpusů, jak zní název jedné z kapitol, bere autor tedy se vším respektem k novým zdrojům jazykových dat, ale i se zdravou a poučenou kritičností, a hlavně s nadhledem. Lze říci, že on své místo našel. Je už snad celkem nadbytečné uvést závěrečnou

formulí, že vzhledem ke všem uvedeným kladům považují disertaci za vynikající podklad k obhajobě a k udělení titulu PhD.

Formální a nevýznamná opomenutí: umístění poznámky na jiné straně, než text, k němuž se vztahuje (str. 22, 74 a mnohde jinde), nevykorigované překlepy na str. 10, 31, 41, 45, 70, 75, 101, 149, 151, 154, 156, 165, 174, 178, 196, 270, 273, 275, 280. Jsou označeny v textu. Práce se stala i při svém rozsahu čtivou, protože obsahuje, i proti tradici, úvahy autora o tom, čemu dal při řešení přednost, i to, proč své názory během práce měnil, jaké pocity při práci měl apod. Rada těchto poznámek by však nemusela být součástí hlavního textu, ale s eliminací některých z nich v poznámkovém aparátu.

V Brně 11. října 2008

Prof. PhDr. Zdenka Rusínová, CSc.